

EN TJEKKISK DONATOR VOJTA NÁPRSTEK

AF

CHR. HOUGAARD

Benytter man Det kongelige Biblioteks samlinger af tjekkisk litteratur fra for et lille hundrede aar siden, finder man undertiden paa titelbladet et stempel med navnet Vojta Náprstek. Disse bøger hører til en boggave paa ialt 35 bd., indført i Det kgl. Biblioteks gaveprotokol under 12. august og 24. september 1863 som hidrørende fra en „Hr. Vojta Naprstek i Prag“. Det drejer sig om et repræsentativt udvalg af tidens tjekkiske bogproduktion. Titlerne er indført med sirlig haand i gaveprotokollen, de er suppleret med dansk oversættelse eller ogsaa – hvad der er hyppigere – omsat til latin uden angivelse af den originale ordlyd. Inden vi giver et rids af denne donators liv og særprægede personlighed, skal gavens mest karakteristiske bestanddele omtales, idet navne og titler gengives med nutidig ortografi. Alle de omtalte værker er trykt i Praha.

Pavel Josef Šafařík (1795–1861), en lærd filolog og betydelig forsker inden for slavisk historie og litteratur, er forfatter til „Slovanský národopis“ (Slavisk etnografi), 3. udg. 1849, (1. udg. kom 1842), der slutter sig til Šafaříks hovedværk „Slovanské starožitnosti“ (Slaviske antikviteter), 1837 (sidstnævnte værk er ikke med i boggaven). Af samme forfatter er „Slovanský zeměvĕd“ (Slavisk geografi), 1842.

Videre omfatter boggaven I. N. Boleslavskýs oversættelse til tjekkisk af H. C. Andersens eventyr og fortællinger i en illustreret udgave af 1863. – Et værk om „Böhmens statsretslige forhold“ fra 1862 har fyrst R. Taxis til forfatter. Nævnes kan ogsaa „Böhmiske skitser 1860“ af Jan Palacký – en søn af tjekkerne store historiker František Palacký.

I samme bogsending var et betydningsfuldt værk af František Ladislav Čelakovský (1799–1852), der var professor i slavistik i Breslau, senere Praha, og navnlig indlagde sig fortjeneste som indsamler af folkeviser; værket hed „Mudrosloví národu slovanského v příslovích“, 1852 (Det sla-

viske folks visdom i ordsprog). Ogsaa en illustreret samling af folkeviser og noder hertil, fra 1844 og 1845, medfulgte.

Af de i september samme aar skænkede bøger kan blandt de ikke-skønlitterære, foruden en officiel adressebog for Praha fra 1862, især nævnes de tre første bind af „Naučný slovník“, en almindelig encyklopædi i 11 bd., udsendt 1860–1873 og højst værdifuld for sin tid. Værkets redaktør var František Ladislav Rieger (1818–1903), en af det tjekkiske folks mest fremragende mænd, dets førende politiker gennem 30 aar, en blændende taler og uforfærdet stridsmand for sit folks nationale ret. – Endvidere et skrift af filologen František Bolemír Květ (1825–1864), indeholdende en æstetisk analyse af det saakaldte Králové-Dvůr-manuskript, et i 1817 fundet „gammeltjekkisk“ haandskrift, der efter 65 aars strid afsløredes, bl. a. ved T. G. Masaryks medvirkning, som et regulært falsum.

Af skønlitteratur maa nævnes: Første samling af digteren Vítězslav Háleks (1835–1874) værker i 2 bd., 1862, versdramerne Závěš z Falkenštejna og Král Rudolf (Kong Rudolf) af samme med motiver fra tjekkisk historie. Værker i 2 bd. af Karel Hynek Mácha (1810–1836), der indledte romantikken i tjekkisk litteratur og som purung skrev det udødelige lyrisk-episke digt „Máj“. – Endvidere nogle antologier samt en buket digte af Karel Jaromír Erben (1811–1870), der med stor flid indsamlede folkeviser i Böhmen og i den slaviske verden overhovedet.

Mest værdifulde var maaske Božena Němcová's Samlede værker I–VIII, Litomyšl og Praha 1862–63. Denne forfatterinde skabte den første betydelige tjekkiske roman med sin utallige gange udgivne erindringsbog „Babička“ (Bedstemor), en idealiserende skildring af barndomsaarene sammen med bedstemoderen – den er oversat til en lang række sprog, deriblandt til dansk af Åge Meyer Benedictsen i 1894. Et væld af fine etnografiske skildringer samt talrige eventyr stammer ogsaa fra hendes pen.

Det var saaledes ikke noget ubetydeligt udvalg af tidens litteratur Det kgl. Bibliotek erhvervede ved gaven fra Hr. Vojta Náprstek. Og det kan være paa sin plads at bringe et par oplysninger om denne markante skikkelse i tjekkisk kulturliv. Han synes ukendt i Danmark. Hidtil har i hvert fald eftersøgninger – bl. a. i Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv samt Folketingets bibliotek og arkiv – efter mulige personlige forbindelser mellem Náprstek og danske været forgæves.

„Den største tjekkiske demokrat“ – saaledes har maleren Švabinský betegnet ham. Det er en fordringsfuld benævnelse, men sikkert er, at Náprstek spillede en fremtrædende rolle i tjekkisk offentligt liv i sidste halvdel af forrige aarhundrede og paa mange maader fremmede de demokratiske ideer. Budskabet om hans død i 1894 vakte oprigtig sorg i alle

Vojta Náprstek (1826–1894). Fot. H. Fiedler, Praha. (Lidt forstørret.)
Kgl. Bibls aftryk har N.s egenhændige paaskrift, dateret 1867.

kredse. Et sted siges, at ingen fremragende lærds eller politikers eller kunstners død kunde have voldt større smerte. Vel var Náprstek ikke en af videnskabens store sønner, ingen blændende oratorisk begavelse fra den politiske arena, ingen musernes yndling, men han var en mand, hvis kræfter helt og holdent var viet folkets sag.

Náprstek fødtes i Praha 1826. Navnet var oprindelig Fingerhut, der oversat til tjekkisk blev til Náprstek – paa hans ex-libris ses da ogsaa et fingerbøl. Moderen, der tidlig blev enke, ejede et brændevinsbrænderi og var kendt for sin udstrakte godgørelighed. Drengen voksede op i det gamle Prahass snævre gader omkring Bethlehemstorvet, der har rige historiske minder: fem hundrede aar før havde her staaet det kapel, hvor reformatoren Jan Hus holdt sine første prædikener.

Som ung student sendtes Náprstek til Wien for at læse jura, men faget kunde ikke holde hans interesse fangen, og han fuldendte aldrig sine studier. Langt mere blev han grebet af orientens lande og af sprogstudier

– man kunde finde ham bøjet over en armensk grammatik eller beskrivelser af eksotiske lande. Men det forhindrede ikke, at han tog ivrig del i studenterlivet og fandt sammen med patriotiske studenter fra andre undertrykte slaviske lande. Han fængsledes da ogsaa ret hurtigt af det østrigske politi, der konfiskerede hans bøger og notater. Frigivet kort efter var han med paa barrikaderne i Wien i revolutionsaaret 1848 – paa et samtidigt litografi ser man ham som fanebærer for de slaviske studenter. Den omstændighed, at han nu var i betydelig fare, satte fart i hans længe nærede planer om at rejse til Amerika. Og i oktober samme aar sejlede han fra tysk havn med „Leontine“ til New York.

I sin Wienertid havde han drevet visse filosofiske studier og blandt andet kastet sig over Saint-Simon. Men dennes lære – hedder det i en skildring af Náprstek – om, at alle fremskridt skal komme gennem love, som skal gives af et udsøgt parlament af de bedste lærde og praktiske mænd, stødte an mod den overbevisning, han var kommet til: det er livets maal, at vi selv skal gøre os fuldkomne, og det er menneskets pligt at leve for andre og ikke for sig selv, sætninger, han selv efterlevede. Især skal Konfuciusstudier have virket befrugtende paa ham, noget han var kommet ind paa efter at have stiftet bekendtskab med sinologen Pfizmaier. Disse studier vakte hans kærlighed til kineserne, som man paa den tid ellers var vant til at se som grinagtige figurer i operetter. Han følte en ejendommelig beslægtethed mellem dette folk og de slaviske nationer og anede – for hundrede aar siden – den slaviske verdens kommende betydning for Asien. Hvordan han vilde have stillet sig til den form, den slaviske ekspansion tog, faar staa hen. Det var hans store tanke, at de slaviske folk skulde være i ædel forstand opdragere for østens folk. Hvor vidtgaende hans utopiske planer var, vidste de færreste. Biograferne hævder, at de gik ud paa intet mindre end at de i Amerika bosiddende tjekkere skulde kolonisere egnen omkring Amur i Sibirien! Planen skal have været gennemtænkt i detaljer, men strandede paa manglende interesse fra russisk side. Men realisabel var planen jo næppe heller, dertil var der for faa, der vilde kunne følge Náprstek i hans høje aspirationer.

Men Náprstek tog ikke definitivt afsked med koloniseringsplanerne. I Amerika drømte han om at grundlægge en ideal koloni, Nova-Tjekia, en lykkelig og stolt koloni af tjekkere tænkte han sig, hvorfra begejstringens gnister skulde flyve hjem til det undertrykte fødeland. Men det var ikke gjort med at begejstring samt materielle gaver strømmede til det gamle land, nej, mænd ovre fra den nye koloni skulde, berigede med den unge republiks nye og store ideer, vende hjem til Böhmen med fordoblede patriotiske følelser og virke som apostle i national, fritænkerisk og human

aand. Men den ædle Náprstek blev ene om at overholde programmet! Han skuffedes i sine højtflyvende planer, hans mere nøgterne fæller var i højere grad optaget af at opnaa velstand for sig selv.

Næsten ti aar varede hans amerikanske eksil, der bød paa en meget broget tilværelse. Han forsøgte i 1852 at vende tilbage, men maatte skyndsomst forlade Europa igen, truet med arrestation. Og „Der illustrerte Dorfbarbier“ i Amerika kunde i et af sine numre ironisere over det tyske og østrigske politis skræk for Náprsteks forventede ankomst til Sachsen, hvor han efter sigende i Leipzig skulde samle en kongres af sine tilhængere. En Polizeirat Hutzelmann var i hast sendt fra Praha til Dresden for at paagribe den farlige mand!

Náprstekmuseet i Praha, som er stiftet af Náprstek selv, opbevarer i sine montrer adskillige dokumenter, som tillader os at følge hans omskiftelige tilværelse. Han ernærede sig i Amerika som arbejder i en konvolutfabrik, senere som hjælper hos en ligkistesnedker, saa som stenhugger og som parfumefabrikant i Milwaukee. I denne by aabnede han ogsaa en boghandel og startede et lejev bibliotek. Han fik en officiel position som emigrationsagent og blev offentlig notar for staten Wisconsin. Han fungerede som tolk i slaviske sprog, og paa hans initiativ startedes det første tjekkiske tidsskrift i Amerika.

Opholdet i De forenede stater blev afgørende for ham. Her tilegnede han sig den frie verdens tanker, han stiftede bekendtskab med kvind frigørelsen, og hans nationale bevidsthed forstærkedes ude i det fremmede. Han grebes af begejstring for det folkeoplysende arbejde og blev samtidig det praktiske livs mand.

Og da omsider en mildere vind blæste i Østrig, fik han lov at vende hjem. I januar 1858 overrakte den østrig-ungarske gesandt i Paris ham passerseddelen til Praha.

I næsten alt hvad der havde med fremskridtstanker at gøre, mødte man fra nu af Náprstek. Det er meget beskedent, hvad han har udgivet af skrifter, men saa meget mere virkede han personlig, ved foredrag og agitation. En overgang var han indvalgt i den böhmiske landdag. I ejendommen „U Halankú“, som han var ejer af, indrettede han sig to uhyre spartanske værelser til eget brug, og resten viedes offentligheden. Her samledes tidens berømteste mænd og kvinder inden for videnskab og kunst til de saakaldte „dychánky“ – fortrolige aftensammenkomster med foredrag og diskussion.

Kvindesagen havde hans hjerte. I en „Adresse fra de tjekkiske kvinder“ fra 1863, skrevet af forfatterinden Karolina Světlá, lyder der en inderlig tak til ham – den er holdt i eksalteret og bombastisk stil og ogsaa af den

grund interessant. Udgangspunktet er det, at Náprstek som den første havde demonstreret en symaskine for publikum og sat sig ind i dens teknik, i fuld forstaaelse af maskinens afgørende betydning. „Mange saa kun maskinerne og beregnede de fordele, der vilde flyde af dem“, – hedder det i kvindernes takkeadresse, – „men vi forstod, at De i virkeligheden viser os, hvordan aarhundredgamle fordommes port derigennem aabnes, den som har spærret os ude fra en aandelig verden, og vi saa i det fjerne det gyldne slot funkke, i hvilket den sande værdige kvindelighed troner, saadan som naturen tænkte sig det, da den skabte os.

Dem, hr. Náprstek, tilkommer æren af at være den første i vort folk, der havde følelse for vor nød, thi nød er det, naar en syerske trods al sin flid dør af sult, og nød er det, naar en mor forsømmer sine børns aand, fordi husligt arbejde andetsteds kræver hendes virksomhed, nød er det, naar den unge pige kun opdrages for manden og kun indtræder i ægteskab, fordi hun ellers ikke kan blive forsørgt, og nød er det, hvis en kvinde i sit bryst føler anlæg og maa døde dem, fordi samfundet ikke vil og ikke formaar at udnytte dem – vi har følt den dybt, denne nød, og maatte tie. Kun i stilhed græd vi over den, thi enhver kvinde, som gav sin længsel udtryk, ansaas for mand-kvinde, og man tillagde hende skændige motiver og siger, hun ønsker sig friheden for at blive fri for de hellige familieforpligtelser og for at kunne tilfredsstille kunstige griller.

De er den første, som raabte til os: Tag aktivt del! Vi vil meget gerne dele videnskabens, kunstens og industriens skatte med jer, og vi vil glæde os, hvis I kan indhente os med jeres arbejde.“ Og videre lyder der haarde bebrejdelser mod mandkønnet, som har udelukket kvinderne fra alle højere interesser og henvist dem til sig selv og hjemmets snævre kredse. „Derved blev vi smålige og forfængelige, vore anlæg blev med vold undertrykt og vi vovede ikke at lade dem komme for dagen. Saaledes lærte vi at lyve, vort virke blev indskrænket og vor bevægelige aand fandt sig et andet felt, det der kaldes intrigen og koketteriet. Hvem kan tælle ofrene for disse to dæmoner? – de sorgeligste følger af den retning, vor opdragelse har fulgt. De ser, at vi kender os selv, ja, og vi ved, vi har alle en slaves fejl.

Deres haand, hr. Náprstek, var den første, som pegede paa et nyt virkefelt i vort land, paa nye smukke løbebaner, paa hvilke vi vil kunne udvikle alle de ædle egenskaber, som slumrer i os. . . . Uden kamp ingen sejr, og vi vil og maa omsider blive mennesker, thi saaledes byder uigenkaldelig tidens aand, og ve den, som ikke bemærker sig dens stemme.“ Siden siges det i adressen, at hustruen nu ophører med at være et vedhæng til manden, men skal være hans elskede medarbejder, hans virkelige fælle.

En fader kan dø uden at frygte for, at hustru og børn skal sulte, kvinden vil være stolt af at være i stand til at ernære sig selv. „Ubetydelig synes den opgave at være, som De har valgt, og dog vil det vise sig, at det var den største“, slutter takken til denne kvindernes advokat.

Exlibris til det af Náprstek stiftede bibliotek. Tegnet af Max Švabinský 1898. Fingerbøllet refererer til ordet náprstek (= Fingerhut, N.s oprindelige navn). Eksemplar i Statsbiblioteket i Århus. Originalens størrelse: 13,5 × 9,5 cm.

Den „Amerikanske klub for damer“, Náprstek startede i 1865, havde lokaler i hans hus, der som nævnt efterhaanden næsten helt var stillet til raadighed for offentligheden. Her var indrettet læsesal, hvor de betydeligste udenlandske tidsskrifter var fremlagt, og Náprsteks bøger, dengang tyvetusind i tal, kunde benyttes paa stedet af enhver og gratis. Visse aftener var lokalerne forbeholdt damerne, men ellers var de mødestedet for lærelystne, der her læste selv eller lyttede til foredrag og koncerter. Et hyggeligere bibliotek findes næppe. Det er stadig i brug og fremvises for besøgende. Biblioteket strækker sig gennem flere etager af privatlejligheden, det bestaar af uregelmæssige rum, der er stoppede fulde af bøger, selv i korridorer og paa trapper er der reoler, og overalt støder man paa snurrepiberier, som dets ophavsmand yndede. Her var Náprstek

i sit es som faderlig opdrager og kulturformidler, bibliotekar og samler af genstande til det kommende museum – industrimuseum med etnografisk afdeling – som var hans kongstanke, her var det han holdt til, alt imedens hans brave hustru Josefa passede brændevinsproduktionen i de nedre etager og førte bøgerne. – Bogsamlingen er pietetsfuldt bevaret og udvides – i det mindste var det tilfældet for syv-otte aar siden – med litteratur om sociale spørgsmaal, kvindesagen, etnografi, geografi, og specielt regnes Kina-Japan-samlingen for udsøgt. En særlig betydning har biblioteket som arkiv med mange tusind udklip om tjekkere i udlandet. I 1932 gjordes bogsamlingen op til over 60.000 bd., hvortil kom 23.000 fotografier etc. foruden et stort antal landkort.

Náprstek skyede ingen ofre, naar det gjaldt folkeopdragende formaal: han udvirkede for eksempel, at man købte et hvalskelet fra Bergen, som Prahás borgere saalænge havde været foruden. Museumsbesøg og ekskursioner hørte med i hans program, og hans varme hjerte bankede for forældreløse børn og for de blinde. Og da sporten slog igennem, saa man ham med begejstring optræde som dommer ved „velocipedisternes“ farefulde vædekørsel 1887.

Hans nationale bevidsthed gav sig udslag i kampen mod fortyskningen i sprog og skikke – vel gjorde en stærk tjekkisk nationalfølelse sig gældende, men honoratiores talte stadig tysk. I den forbindelse kan nævnes, at mindesmærkerne for to af nationens store skikkelser, reformatoren Jan Hus og forfatterinden Božena Němcová, blev til paa hans initiativ.

Som ægte demokrat kendte han ikke til standsforskell, det var ikke „byens bedre selskab“, der mødtes hos ham ved soiréerne. En af de mange, der har skildret aftnerne hos Náprstek, siger, at man ikke saa nogen af aristokratiet her, og vistnok heller ikke præster eller militære. – Karakteristisk var det, at han tiltalte folk med „Borger!“ paa en tid, hvor tituleringen opefter var Naadigherre, Naadigfrue og hvor „Kysser Deres haand“ hørte med til god tone. Náprstek plejede at stikke et trykt kort ud med: „Den, der er friheden værdig, kysser ikke paa haanden og titulerer ikke „Naadigherre“.

Spørges om Náprsteks synligste indsats, bliver det ved siden af biblioteket industrimuseet, som blev til paa hans initiativ. Ejendommen „Den sorte ørn“, der huser det, havde hans mor skænket, men dets rige samlinger er bekostet af ham. Efter hans død leledes museet af et kuratorium og overtoges af offentligheden i 1932.

Kendere betegner Náprstek som en rationalist, der satte „den klare fornuft“ højest af alt. Egentlig var han vist fremmed for kunsten og forstod

ikke tidens forgudelse af de store digtere – for ham var en Franklin mange gange mere end en Shakespeare.

Skønt han var vantro og antikirkelig – omend efter sigende en flittig bibellæser, – kom han mere end de fleste andre til at opfylde hovedbudet om at elske sin næste. De tanker, han gjorde sig til talsmand for og satte alle kræfter ind paa, er selvfølgeligheder idag, men de var nye og revolutionerende for hans tid.